



Program podpory rodičovských dovedností: Výsledky, reflexe a výzvy sociální práce s rodiči ze socioekonomicky znevýhodněného prostředí

Marek Pour (SCHOLA EMPIRICA, z.s. Masarykova univerzita)

Martina Koutná (SCHOLA EMPIRICA, z.s.)

Egle Havrdová (SCHOLA EMPIRICA, z.s.)

ABSTRAKT

Předložený text popisuje zjištění vyplývající z realizace projektu „Rodičovských skupin na podporu rodičovských dovedností“ z perspektivy sociálních pracovníků, kteří v průběhu dvou let zprostředkovali podporu rodinám ze socioekonomicky znevýhodněného prostředí. Text čerpá z dlouhodobých poznatků vycházejících z principů podpory pozitivního rodičovství Dobrý začátek a Parenting for Lifelong Health (PLH). Ty mají za cíl zvyšovat kompetence rodičů, zlepšit chování rodičů, dětí a jejich well-being. Zjištění vyplývají z kvalitativních metod využitých v rámci procesní evaluace programu — fokusních skupin, hodnocení spolupráce s klienty ze strany sociálních pracovníků a ze sledování věrnosti implementace. Z hlediska průběhu byli sociální pracovníci úspěšní zejména v oceňování a schopnosti reagovat na potřeby klientů. Naopak méně úspěšní byli v praktickém nácviu konkrétních kroků a řešení konfliktních situací. Sociální pracovníci oceňovali osobní přínosy — vlastní zdokonalení se v práci se skupinou nebo naplnění svého zájmu dlouhodobě se věnovat tématu rodičovských dovedností. Co se týče samotné intervence, práce v rodičovských skupinách vedla k nově nabytým dovednostem na straně rodičů. Ti častěji docházeli k uvědomění, že lze k výchově přistupovat jiným než obvyklým způsobem. Změny se konkrétně projevíly jak v jejich přístupu, udělování konkrétnějších a splnitelnějších pokynů, tak i ve změnách v chování dětí. Vzhledem k významu sociálních pracovníků v rámci celého procesu se zdá důležité zaměřit se i na jejich dovednosti. Jako žádoucí se ukazuje nastavení dlouhodobých facilitátorských dvojic, poskytnutí prostoru věnovat se jednomu tématu, anebo větší genderová vyváženost sociálních pracovníků.

KLÍČOVÁ SLOVA:

sociální pracovníci, Dobrý začátek, rodičovské dovednosti, skupinová sociální práce, rodičovské programy, znevýhodněné rodiny

FINANCOVÁNÍ

Předložený text vznikl z vyhodnocení projektu, reg. č. CZ.03.2.X/0.0/0.0/17_076/0011464, „Rodičovské skupiny jako nástroj podpory rodičovských dovedností u rodin ze sociálně znevýhodněného a kulturně odlišného prostředí“, který byl podpořen v rámci operačního programu Zaměstnanost z Evropských strukturálních a investičních fondů a ze státního rozpočtu České republiky (MPSV).

ABSTRACT

This text describes the findings of the project “Parenting groups to support parenting skills” from the perspective of social workers providing support to families from socio-economically disadvantaged background over the last two years. We build on the long-standing evidence stemming from the principles of positive parenting described in Dobrý začátek and Parenting for Lifelong Health (PLH). These principles aim to increase parenting skills, behaviour, improve children’s behaviour and en-

hance their well-being. Our findings are based on the qualitative methods of the process evaluation — focus groups, social workers' evaluation of their engagement with clients, and fidelity of the implementation. Regarding the parenting groups intervention, social workers were particularly successful in appreciating and responding to clients' needs. On the other hand, they were less successful in practicing specific skills or resolving conflict situations. Social workers valued their own improvement in working with groups or fulfilling their interest in continual work on the topic. In terms of families, parenting groups led to newly acquired parenting skills. Parents were more likely to understand that parenting can be approached in a different way than they were used to. There was a change in their approach manifested in giving more specific and achievable instructions, as well as in change of the children's behaviour. Considering the importance of the role of social workers in the whole process, it seems important to focus on fostering social workers' skills. Setting up long term facilitator pairs, providing space to work on the topic of parenting skills, or a greater gender balance of social workers seem desirable.

KEYWORDS:

social workers, Parenting for Lifelong Health, parenting skills, group social work, parenting programs, disadvantaged families

ÚVOD

Rodičovské dovednosti jsou nedílnou součástí péče o dítě. Jsou důležité jak pro vyhodnocení celkové situace dítěte ze strany sociálních pracovníků, tak zejména jako jeden z hlavních cílů, které si rodiče v rámci své práce se sociálními pracovníky sami stanovují (Smutková & Slováková, 2019). Relevantní zahraniční metaanalýzy poukazují na to, že rodičovské styly se významně podílejí na studijní úspěšnosti dětí a adolescentů (Pinquart, 2015). Včasný „trénink“ rodičů a rozvoj rodičovských kompetencí úspěšně vede k prevenci problémů s chováním, antisociálního chování nebo delikvence (Piquero et al., 2016, Weber et al., 2019). To je zejména dáno tím, že tréninky samotné vedou ke změnám vnímání své vlastní kompetentnosti na straně rodičů spíše než k přímému efektu na chování dětí (Graf et al., 2014).

Na druhé straně stojí sociální pracovníci. Ti jsou přímo účastní procesů „rodičovských tréninků“, plní roli facilitátorů, komunikují s rodiči, mají přehled o jejich socioekonomické situaci. Právě sociální pracovníci v jedné z nedávných studií sami sebe definují jako odborníky, kteří jsou kompetentní zejména v uplatňování různých teoretických východisek a v praktikování metod práce z dalších oborů (Vojtíšek, 2017). Výsledky, stejně jako samotná zkušenost sociálních pracovníků s podporou a zvyšováním rodičovských kompetencí rodičů ze znevýhodněného prostředí, je předmětem následujícího textu. Vychází ze zkušeností sociálních pracovníků tak, jak je popsali v rámci dvouletého projektu „Rodičovských skupin na podporu rodičovských kompetencí“. Projekt obecně vychází z teoretického přístupu Parenting for Lifelong Health (WHO, 2022), resp. Dobrého začátku (Havrdová & Vyhnánková, 2018), kterým se dlouhodobě zabývají výzkumníci SCHOLY EMPIRICA, a který navazuje na předchozí výzkum „rodičovských dovedností“ (Mazák et al., 2020).

Od celkového zkoumání účinnosti programu tak, jak je popsán v rámci evaluační zprávy hodnotící samotnou intervenci a účinnost jednotlivých nástrojů jak z kvantitativního, tak kvalitativního hlediska, se cíle následujícího textu liší. Patří mezi ně





zejména: (1) Popsat klíčové body podpory rodičovských dovedností tak, jak je vnímají a popisují sociální pracovníci, (2) zařadit zjištění do relevantních českých a zahraničních poznatků souvisejících s tématem kompetencí a dovedností v sociální práci.

2. ZÁKLADNÍ VÝCHODISKA

Teoretickým východiskem uvedených poznatků jsou zjištění a doporučení vyplývající z programů publikovaných pod hlavičkou Parenting for Lifelong Health (PLH) — otevřeného, nekomerčního souboru rodičovských programů, zacílených na potlačení násilí v zemích s nižšími nebo středními příjmy (WHO, 2022). Co se týče vlastního tréninku sociálních pracovníků, konkrétní postupy vychází z manuálu určeného facilitátorům od Lachmana a Hutchingsové (2018), resp. z jeho české adaptace (Havrdová & Vyhnánková, 2018). Trénink, který proběhl před samotnou intervencí, měl na starosti odborný tým SCHOLY EMPIRICA ve spolupráci s jednou z autorek manuálu, prof. Judy Hutchingsovou. Mezi jednotlivé cíle patřilo například: přinést nové znalosti o rodičovství, zvýšit vnímanou vlastní kompetentnost rodičů, zlepšit chování rodičů, zvýšit úroveň dovednosti stanovení a dodržování hranic, podpořit smysluplné trávení volného času s dětmi, zmírnit nekonzistentní a tvrdé způsoby výchovy a tím zlepšit chování dětí a jejich well-being (Lachman & Hutchings, 2018). Hutchingsová a Williamsová (2019) ve své publikaci shrnují dlouhodobé výzkumy rodičovských programů a konstatují, že (1) rodičovské dovednosti musí být aktivně nacvičovány, (2) rodičovské programy mají spíše učit principům než konkrétním technikám, (3) rodiče by měli nacvičovat nově nabyté dovednosti v praktických situacích, (4) výchovné programy by měly obsahovat takovou formu výchovných sankcí a strategie, které umožní utvářet pozitivní vztahy skrze společně strávený čas, hru a různé formy oceňování (Hutchings & Williams, 2019).

3. METODY VÝZKUMU

3.1 EVALUACE A ZDROJE DAT

Předložený článek vychází z kvalitativní části výsledků popsaných v evaluační zprávě zpracované v rámci projektu „Rodičovské skupiny na podporu rodičovských dovedností.“ (Koutná et al., 2022). Obecným výzkumným zájmem evaluace byl její průběh. Z toho důvodu byla zvolena procesní evaluace, zaměřující se právě na způsob realizace programu. Výzkumnou motivací je popsat, k čemu během realizace programu skutečně došlo a identifikovat faktory podílející se na výsledcích implementace programu (cf. Rossi et al., 2018). A to zejména s ohledem na pohled a zkušenost sociálních pracovníků.

Zdroje dat o průběhu intervence jsou trojí: Prvním zdrojem jsou průběžně vedené strukturované záznamy o průběhu rodičovských skupin a individuálních setkáních. Tyto „kazuistiky“ vytvářeli sociální pracovníci při každé návštěvě nebo účasti rodiče na rodičovské skupině. Druhým zdrojem dat je závěrečné zhodnocení projektu a reflexe zkušeností sociálních pracovníků v rámci dvou fokusních skupin, kterých se



zúčastnilo celkem 13 sociálních pracovníků, se kterými probíhala spolupráce. Třetím zdrojem dat je několik online hospitací a videozáznamů rodičovských skupin, na jejichž základě byla zkoumána přesnost a kvalita zprostředkování programu podpory rodičovských dovedností.

Formuláře kazuistik obsahovaly otázky týkající se rodinného zázemí a stylu výchovy dětí v době vstupu rodičů do projektu, sociální pracovníci tak zjišťovali celkovou atmosféru ve zkoumaných rodinách, objektivní informace o daných domácnostech (počet členů, ekonomická a sociální situace rodiny, otázky týkající se podmínek bydlení). Následovaly údaje týkající se vztahu mezi dítětem a rodiči, průběh výchovy, otázka výchovných cílů ze strany rodičů. Po naplnění intervenčních setkání sociální pracovníci spolu s rodiči vyhodnocovali výsledný stav. Sociální pracovníci hodnotili celkovou spolupráci s rodinou, uváděli zásadní změny, které se v rámci rodiny po dobu projektu udály. Mezi nejdůležitější otázky (vzhledem k cílům programu) patřily otázky týkající se vnímané změny chování dítěte v průběhu intervence a změny vztahu mezi rodičem/rodiči a dítětem. V neposlední řadě byly rodičům kladeny otázky týkající se naplnění stanovených cílů intervence.

V průběhu jednotlivých setkání sociální pracovníci ze dvou různých lokalit poskytlí výzkumníkům SCHOLY EMPIRICA nahrávku facilitace rodičovských skupin, ve třetí lokalitě se jednalo o online hospitace v rámci konání jednoho z rodičovských setkání. Nahrávky byly posouzeny dvěma hodnotitelkami nezávisle na sobě, na základě formuláře, který dopředu určoval kritéria hodnocení. V závěru projektu proběhla dvě setkání v rámci fokusních skupin (Parker & Tritter, 2006) se zapojenými sociálními pracovníky. Fokusní skupiny byly moderované výzkumníkem SCHOLY EMPIRICA. Scénář fokusních skupin se sociálními pracovníky obsahoval otázky týkající se reflexe a hodnocení metodiky ze strany sociálních pracovníků, jejich hodnocení průběhu projektu, dopadu programu na klienty i na pracovníky samotné, hodnocení spolupráce uvnitř týmů i se SCHOLY EMPIRICA, doporučení, a návrhy na inovace programu. Se záznamy, resp. přepisy fokusních skupin bylo dále pracováno formou tematické analýzy (Braun & Clarke, 2012).

3.2 PROGRAM A MANUÁL URČENÝ PRO SOCIÁLNÍ PRACOVNÍKY

Manuál pro sociální pracovníky vznikl v rámci konsorcia zahraničních partnerů včetně Oxfordské Univerzity, Bangorské Univerzity, Univerzity Kapského města a organizace „Klauni bez hranic“. Česká verze manuálu vznikla v roce 2018 společně se zapojením SCHOLY EMPIRICA do mezinárodní studie sběru dat z pilotáže intervencí. Metodika, která byla v ČR pilotovaná v průběhu 2018–2020, zahrnuje zásady harvardského programu *Filming Interactions to Nurture Development* (Center on the Developing Child, 2022) a principy českého programu *Dobrý začátek* (Havrdová & Vyhnánková, 2018).

Hlavním tématem, které se line celým programem *Dobrého začátku* pro rodiče, je metafora „stavění domu podpory pro vás a vaše dítě.“ Facilitátoři programu rodičům pomáhají při sledování chování jejich dětí a současně mezi nimi podporují a pěstují zdravé vztahy. Sociální pracovník využívá metafor jednotlivých částí domu, aby ukázal, proč je pro rodiče důležité vybudovat pevný a pozitivní vztah se svými dětmi. Zdi symbolizují přímé a zdravé interakce ve vztahu rodič-dítě, tedy trávení společného



času ve dvou s dítětem, budování jazykových dovedností, mluvení o pocitech, chválení a podpora dobrého chování. Tyto zdi tvoří základ pro dobré rodičovství. Jsou proto nejdůležitější částí celého programu. Když se přesuneme na střechu, zaměříme se zde na stanovení limitů, na ustanovení pravidel tohoto domu a na řešení nežádoucího chování. Pokud se rodiče soustředí jen na starosti o střechu — vytváření pravidel, disciplínu a trestání svých dětí, aniž by budovali silné zdi, dům spadne. Zborcení se projevuje tím, že děti jsou nejisté, mají tendenci vynucovat si pozornost zlobením a rodiče se cítí vystresovaní a nešťastní.

Pokud rodiče tráví více času budováním dobrých vztahů se svými dětmi, často potřebují trávit méně času zvládáním jejich nežádoucího chování. Čím více času rodiče tráví hraním si s dětmi a čím více je chválí, tím méně budou děti zlobit a dožadovat se pozornosti nežádoucím chováním. Tyto dovednosti vedou k tomu, že se obě strany, rodiče i děti, cítí podporované a milované a rodiče jsou pod menším tlakem.

Samotný program Dobrého začátku a pozitivního rodičovství vychází z toho, že chování sociálních pracovníků vůči rodičům představuje vzor, jak by se sami rodiče měli chovat vůči dětem. Základní požadovaná dovednost facilitátora rodičovské skupiny spočívá v jeho schopnosti přinášet změny postojů a výchovných postupů skrze společný skupinový pohled. To se konkrétně projevuje v úsilí facilitátorů chválit a oceňovat rodiče, aktivně jim naslouchat, být zároveň důsledný a empatický, být schopen posuzovat problémy a prakticky je řešit. Důraz na vytvoření důvěrných vztahů facilitátora s rodiči zároveň klade nároky na motivaci a schopnosti facilitátora, především ve volbě takového způsobu komunikace, který rodiče motivuje.

3.3 SOCIÁLNÍ PRACOVNÍCI, JEJICH TRÉNINK A PRŮBĚH INTERVENCE

Pravidelná setkání rodičovských skupin facilitovali sociální pracovníci ve dvou regionech České republiky (Ústeckém a Zlínském kraji) a ve čtyřech městech (Roudnice nad Labem, Krupka, Zlín a Vsetín). Samotný výběr sociálních pracovníků nepodléhal předem stanoveným kritériím, protože jej lze označit jako oportunní. Ve dvou případech se jednalo o sociální pracovníky a jejich klienty z Azylového domu pro ženy a matky s dětmi ve Vsetíně a pobočky terénní služby ve Zlíně. Dalšími dvěma pracovišti byla Charita Roudnice nad Labem a sdružení Romano jasnica v Krupce. Celkem se řešení projektu zúčastnilo 12 sociálních pracovníků a jeden sociální pracovník v průměrném věku 44 let.

Trénink sociálních pracovníků je utvářen tak, aby byl názorný a zaměřený na samotný způsob práce. Z toho důvodu si sociální pracovníci nejprve prošli sebezkušenostním výcvikem v celkovém rozsahu 40 hodin, v něm sociální pracovníci utvořili skupinu, ve které pracovali stejným způsobem jako v následujícím kroku pracují vybraní rodiče. Úvodní výcvik v případě programu podpory rodičovských dovedností facilitovala Egle Havrdová Ph.D. spolu s prof. Judy Hutchingsovou. U všech sociálních pracovníků zároveň postupně docházelo na dodatečné školení v dovednostech v práci se skupinou v celkovém rozsahu 4 hodin. Sociální pracovníci měli během doby realizace rodičovských skupin k dispozici intervizní setkání, které probíhalo jednou měsíčně v rozsahu tří hodin.

Rodiny samotné byly vybrány po konzultacích se sociálními pracovníky, a jejich výběr lze rovněž označit za oportunní. Počet zapojených rodin v jednotlivých loka-



litách je uveden v Tabulce č. 1. Intervence rodičovských skupin probíhala od konce listopadu 2020 až do dubna 2022 ve dvou turnusech v každé lokalitě. Doba spolupráce sociálních pracovníků s rodinami v rámci jednotlivých turnusů trvala napříč jednotlivými lokalitami od čtyř do sedmi měsíců. Jednotlivé skupiny v rámci obou turnusů byly koncipovány pro 5 až 8 rodičů.

Vzhledem k situaci způsobené pandemií onemocnění Covid-19 musel realizační tým projektu první turnus intervencí přizpůsobit v tu dobu platným protiepidemickým opatřením, která neumožňovala setkávání rodičů ve skupinách. Pracovníci ve třech lokalitách (Zlín, Krupka, Roudnice nad Labem) se se svými klienty dohodli na individuálních setkáních a podpoře rodičovských dovedností na individuální úrovni. Ve Vsetíně se pracovníci se svými klienty dohodli, že počkají na uvolnění opatření, aby mohli pokračovat původně plánovanou formou podpory při skupinových setkání rodičů — zde se skupiny podařilo zorganizovat od května 2021. Podpora rodin v druhém turnusu ve všech lokalitách probíhala formou skupinových setkání. Zapojené rodiny jsou ty, které souhlasily se vstupem do projektu a vyplnily alespoň vstupní evaluační dotazník. Podpořené rodiny jsou ty, které vyplnily i výstupní dotazníky, a které měly zároveň nadpoloviční účast na rodičovských skupinách (více jak 6 setkání).

Lokalita	Počet zapojených rodin v I. turnusu	Počet podpořených rodin v I. turnusu	Počet zapojených rodin v II. turnusu	Počet podpořených rodin v II. turnusu
Vsetín	9	5	9	7
Zlín	7	6	6	6
Krupka	6	5	5	5
Roudnice nad Labem	6	5	9	6

TABULKA 1: Přehled zapojených rodin v jednotlivých lokalitách

4. PRŮBĚH SPOLUPRÁCE SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ S RODIČI

4.1 VÝCHOZÍ SITUACE RODIN

Z hlediska struktury rodin zapojených do projektu „Rodičovských skupin“ v převážné většině rodin figurovala matka jako hlavní pečující osoba (přesto se v roli klientů vyskytují i rodiče z úplných rodin). Obvykle se sama starala o dvě či více dětí, v několika případech byly manželské páry v rozvodovém řízení nebo byl v rodině přítomen matčin nový partner, výjimkou nebylo ani spolužití se svými vlastními rodiči. Několik matek se s novým partnerem staralo o děti z obou svých předchozích rodin. V ojedinělých případech se v rodinách vyskytovala absence otce z důvodu výkonu trestu. U několika otců bylo zaznamenáno problematické užívání alkoholu. S výchovou dětí často pomáhali prarodiče či jiní příbuzní.

V drtivé většině se jednalo o rodiny ve složité socioekonomické situaci, kdy matka nepracovala. Velká část rodin byla příjemcem dávek sociální podpory, hmotné nouze,



invalidního důchodu nebo příspěvku na péči, další příjmy pocházely z občasných brigád či finanční výpomoci ze strany prarodičů. Častým jevem byly dluhy, splátkové kalendáře, exekuce. Rodiny obvykle žily v nevyhovujících podmínkách, což znamenalo zejména bydlení v opakovaných krátkodobých pronájmech, v azylových zařízeních, malých nevyhovujících prostorách, anebo bydlení v sociálně vyloučených lokalitách.

Rodiče běžně charakterizovali své děti jako neposlušné, často se objevovaly fyzické tresty, křik na děti, nejednotnost rodičů ve výchově, absence hranic. V několika rodinách probíhalo domácí násilí. Mezi nejčastější výchovné problémy patřila neposlušnost dětí (odmlouvání při zapojení se do úklidu domácnosti či svých věcí, nechuť k plnění úkolů do školy), křik (rodičů na děti i opačně), hádky mezi sourozenci, žárlivost a rivalita mezi nimi, vztek a agrese dětí. V neúplných rodinách se objevoval vzorec, kdy dítě neposlouchalo, odmlouvalo, často se vztekalo, což nezdědka přecházelo do agresivity. Matky často nedokázaly stanovit jasné a pevné hranice, zároveň vyžadovaly, aby dítě poslouchalo, nebylo drzé, případně bylo více samostatné. Často se vyskytovala absence respektu dětí vůči rodičům, nejednotnost rodičů v názorech, postojích či jednání při výchově dětí. V patchworkových rodinách docházelo k nejednotnosti pečovateli, kdy nejčastěji „nový“ přítel matky, případně otec jednoho z dětí v domácnosti vyžadoval poslušnost a tvrdá pravidla.

Děti byly v některých případech v péči jednoho či více specialistů. Nejčastěji se jednalo o dětské psychiatry, psychology, logopedy nebo etopedy. Část dětí užívala medikaci. Část měla diagnostikované specifické poruchy učení, ADHD nebo lehké mentální postižení. Některé děti docházely do speciální školky/školy, část dětí byla z rodin umístěna do ústavní výchovy či do pěstounské péče.

Matky si v rámci úvodní schůzky na počátku programu společně se sociální pracovníci stanovily cíle, kterých chtěly za dobu zapojení do intervence dosáhnout. Cíle byly v převážné většině obecného charakteru. Matky chtěly zejména dosáhnout větší poslušnosti a samostatnosti svých dětí a měly zájem děti více zapojit do domácích prací. V menší míře se objevovalo jako cíl téma zvládnutí vzteku a agrese dětí.

Kromě cílů ze strany rodičů si sociální pracovníci na základě znalostí kontextu rodiny stanovili vlastní obecné cíle spolupráce, které byly zaměřeny především na změnu postojů matek vzhledem k pozitivnímu přístupu ke svým dětem, snahu o porozumění spouštěčům vzteku či agrese jejich dětí. Zároveň si sociální pracovníci stanovili i vzhledem ke kontextu jednotlivých rodin za cíl odstranění fyzických trestů nebo trávení více času rodiče s dítětem.

4.2 SITUACE RODIN V DOBĚ UKONČENÍ PROGRAMU

Z kazuistik byly patrné změny (1) v přístupu matek i (2) v chování dětí. Rodiče vědomě trávili více času se svými dětmi a aktivně jim věnovali pozornost, v důsledku čehož pozorovali zklidnění dětí. Konkrétně to znamená větší porozumění spouštěčům vzteku či agresivního chování u svých dětí a osvojení vhodných technik ke zvládnutí těchto situací. Došlo podobně i k omezení konfliktů mezi dětmi, zapojení dětí do domácích prací nebo snížení fyzických trestů. Matky se častěji zaměřovaly na podporu pozitivního chování svých dětí, trávily s nimi více času při společných hrách. Zkoušely popisovat své pocity a chválit děti bez dalších podmínek. U více rodičů proběhla sebereflexe týkající se vlastních chyb a omluvy za vlastní chování. Setkání tak



podobně vedla k vědomějšímu náhledu na výchovu. Dle sociálních pracovníků byl pozorován pozitivní posun rodičů v oblasti vlastního zvládnání emocí. U rodičů sociální pracovníci zaznamenali častější chválení, pozitivní motivování dětí, zaměření pozornosti ve smyslu společně tráveného času s dětmi. Dařilo se jim častěji zavádět pravidla, přehlížet nežádoucí chování. Zlepšila se důslednost, komunikace s dětmi i ve vypjatějších situacích, snížení křiku. V některých rodinách s více dětmi se matkám zároveň podařilo věnovat čas každému dítěti zvlášť, což mělo pozitivní dopad na chování dětí a vztah sourozenců. V rodinách se podařilo zavést častější chválení. Rodiče byli sami překvapení, že mohou/mají chválit děti i za drobnosti. Děti se aktivně častěji ptaly, zda věci udělaly správně, což bylo sociálními pracovníky posuzováno jako nevědomá žádost o pochvalu.

Celkem 12 rodin zapojených do programu předčasně ukončilo spolupráci (57 bylo celkem, dokončilo 45). Důvody se nejčastěji týkaly nestability v bytových podmínkách, docházelo ke ztrátě bydlení nebo odstěhování rodiny. V několika případech byla důvodem ukončení spolupráce nemoc. V jiných případech byl důvodem špatný time management, psychické problémy klientky spojené s relapsem užívání drog, zdravotní omezení klientky způsobující problémy v komunikaci. Dalšími důvody byl i nástup do zaměstnání, překryv rodičovského setkání s jinými povinnostmi rodičů (povinná účast na kurzu Úřadu práce). Výjimkou nebyla ani pravidelná absence z důvodu nízké motivace matky, absence otce z důvodu pracovní vytíženosti.

5. REFLEXE „VĚRNOSTI“ IMPLEMENTACE Z PERSPEKTIVY HODNOTITELŮ

Samotná facilitace rodičovských setkání sociálními pracovníky podléhala dopředu stanoveným zásadám práce s klienty. Před začátkem programu byly určeny konkrétní nástroje, které měly vést ke zkompetentnění sociálních pracovníků pracujících s klienty. Kromě úvodního sebezkušenostního výcviku mezi nástroje patřilo i školení práce se skupinou, intervize s lektorem nebo supervize ze strany prof. Judy Hitchingsové, autorky programu „Parenting for Lifelong Health“. Doplnující metodou byly i online hospitace s následnou analýzou práce se skupinou a zpětnou vazbou.

Právě tři online záznamy rodičovských setkání posloužily jako nástroj ke zhodnocení, nakolik dobře se daří sociálním pracovníkům postupovat podle dopředu navržených postupů. Zároveň sloužily jako způsob poskytnutí zpětné vazby tak, aby byla pro sociální pracovníky formativní, a mohla dodatečně vést ke zvýšení kvality intervence. Dvě nezávislé hodnotitelky došly k výsledkům, které lze rozdělit na dvě hlavní skupiny připomínek.

Obsahové připomínky se týkaly objektivního posouzení toho, co v rámci analyzovaných setkání chybělo. Hodnotitelé došli k tomu, že (1) diskuze o fungování domácností a aktivitách rodičů byly příliš rozsáhlé, což v konečném důsledku vedlo k nižší strukturovanosti diskuzí a následnému nedostatku prostoru pro další části a aktivity, jako například společná domluva na tom, kdy a jak rodiče budou doma zkoušet nové výchovné postupy. Dalším bodem analýzy bylo (2) chybějící používání příkladů konkrétních problémů, které rodiče v souvislosti se svými aktivitami v domácnosti měli řešit. Z toho důvodu tak nebylo možné ze strany rodičů ani prozkoumat možná



řešení daného problému, ani s pomocí sociálních pracovníků nalézt nějaké řešení. Třetí připomínkou bylo (3) nedodržování předloh manuálu, kdy konkrétní nástroje nebyly dostatečně využity. Posledním bodem byla (4) častá absence samotného nácviku dovedností prostřednictvím práce ve větší skupině, kdy měli rodiče simulovat konkrétní situace v roli rodičů a dětí, využívat právě nově nabyté dovednosti a následně reflektovat své pocity v roli dítěte či rodiče.

Druhý okruh připomínek se týkal samotných dovedností facilitátorů, kdy se ukazovalo, že jedním ze zásadních problémů facilitace bylo rovnoměrné rozložení pozornosti mezi účastníky. Facilitátoři tak (1) diskuse strukturovali spíše méně, nezasahovali do delších příspěvků jednotlivých rodičů a nevyzivali k aktivní účasti ty účastníky, kteří v rámci setkání do debaty obecně spíše nepřispívali. Na druhou stranu, facilitátoři byli (2) úspěšní v pozitivní motivaci rodičů, vyjadřování pochval a uplatňování zásad respektujícího přístupu k rodičům. (3) Podobně byli úspěšní v připravenosti na jednotlivá setkání — znalosti jejich obsahu a sebevědomým vedením lekcí. Stejně tak byli schopni (4) vytvořit dostatečné podpůrné prostředí, aby se rodiče na setkání cítili přijímáni. V konkrétních metodách byli facilitátoři (5) schopni být dostatečně otevření, aktivně naslouchat a reflektovat to, co jednotliví rodiče do skupinové diskuse přinášeli. Z druhé strany ale nebyli příliš úspěšní v procvičování konkrétních situací s rodiči, což rodičům neumožnilo získat nový náhled na situaci skrz vlastní praktickou zkušenost.

6. REFLEXE SPOLUPRÁCE S RODIČI Z PERSPEKTIVY SOCIÁLNÍCH PRACOVNÍKŮ

Na závěr projektu proběhly během března 2022 dvě fokusní skupiny se sociálními pracovníky. Zúčastnilo se jich 13. Účastníci pozitivně hodnotili metodiku a jako motivaci zmiňovali touhu „vyzkoušet si“ práci se skupinou, kterou brali jako možnost zdokonalit sebe samé v tom, jak předat dovednosti rodičům, a to jiným než obvyklým způsobem. Sociální pracovníci se domnívali, že forma rodičovských skupin je efektivním nástrojem, jak rodiče přimět k reflexi jejich postojů k výchově. Zároveň oceňovali dlouhodobost a systematičnost přístupu, který umožňuje věnovat se jedné předem definované oblasti relativně dlouhodobě.

Z hlediska silných stránek obecně oceňovali respektující přístup k rodinám a dětem, který umožňuje věnovat se jejich potřebám. Zmiňovali důležitost interaktivnosti jednotlivých setkání, která rodiče vtahuje do dění, ale zejména to, že k zákonem dané povinnosti podpory rodičovských kompetencí rodičů sociálními pracovníky přináší nástroj, který jim právě to umožňuje. Oceňovali strukturovanost do konkrétních kroků, i to, že metodika přináší praktický nácvik výchovných problémů, které rodiče často vnímají jako samozřejmost. Zmiňovali univerzálnost programu, který stojí na komunikaci, a který může obecně přinést zmírnění výchovných problémů v rodinách.

Na druhou stranu sociální pracovníci vnímali, že i přes pochopení jednotlivých výchovných principů ze strany rodičů na jednotlivých setkáních bylo obtížné s jednotlivými kroky pracovat v každodenní výchově. Popisovali, že rodiče často nebyli schopni aplikovat nově naučené znalosti v konkrétních situacích (nedostatek nácviku). Sociální pracovníci zároveň zmiňovali, že na jednotlivých skupinových setkáních dochá-



zelo k odchýlení se od původních metodik, a to právě v důsledku reagování na aktuální témata, která rodiče na setkání přinášeli. Jednou z překážek byla podobně i schopnost udržet rodiče na pravidelných rodičovských setkáních. Podobně hovořili i o bariérách souvisejících s nedůvěrou. Právě důvěra byla podle sociálních pracovníků klíčová pro to, aby účastníci do rodičovských skupin „přinášeli“ vlastní témata a postoje. Jednou z úspěšných strategií navázání důvěry a vytvoření bezpečného prostředí pro sdílení bylo podle sociálních pracovníků i přinášení vlastních zkušeností sociálních pracovníků. Celkově sociální pracovníci hodnotili, že je z hlediska metod důležité odlišit klíčové součásti metodiky, a ty, které lze flexibilně přizpůsobit měnícímu se kontextu.

Z hlediska konkrétních posunů ve výchovných postojích a praxi rodičů sociální pracovníci zmiňovali, že byla patrná pozitivní změna zejména v komunikaci. Příkladem může být způsob dávání pokynů — pokyny byly konkrétnější a rodiče nad nimi obecně více přemýšleli tak, aby pro jejich děti byly splnitelné. Sociální pracovníci zmiňovali, že to vedlo ke zklidnění jak na straně rodičů, tak i na straně dětí. Jedním z nezamýšlených přínosů bylo i to, že si díky rodičovským skupinám rodiče uvědomili, že výchovné problémy, se kterými se potýkají jsou problémy, kterými se zabývají i další rodiče. Sociální pracovníci zároveň vyzdvihovali i konkrétní přímé přínosy, kdy rodiče častěji aktivně trávili čas s dětmi a častěji se jim dařilo reagovat v klidu bez zvyšování hlasu. Zkušenost rodičů s tím, že lze k výchově přistoupit jiným než obvyklým způsobem, je podle pracovníků důležitým faktorem umožňujícím změnu.

Jeden ze sociálních pracovníků zmiňoval, že nedílnou součástí práce s klienty je oceňování a ochota vnímat i třeba nepatrný pokrok v postojích rodičů. Právě oceňování za drobné pokroky motivuje rodiče v pozitivním přístupu ke svému dítěti. Úspěšnost intervence by tak měla být posuzována s ohledem na konkrétní situaci, která se mezi rodiči může lišit. Do budoucna by sociální pracovníci podle svých slov chtěli metody, kterým se naučili, využívat v navazující práci. Na program by tak měly ideálně navázat další kontinuální programy, které by umožňovaly pracovat s rodiči dlouhodobě.

Z výsledků fokusních skupin zároveň vyplynula důležitost osobních přínosů ve smyslu vlastního zdokonalení se v práci se skupinou — naučení se dovednostem, jak udržet lekci, jak reagovat na konkrétní situace. Sociální pracovníci kladně hodnotili principy skupinové práce, která umožňuje efektivnější sdílení. Vnímali zvýšení svých kompetencí v práci s rodiči. Naopak jako problematické vnímali střídání se ve facilitaci s dalšími sociálními pracovníky. Jako žádoucí vnímali vytvoření stabilních dvojic, které by metodikou rodiče provázely v rámci celého programu. Jako žádoucí zároveň vnímali tematické odlišení individuální práce s klienty, která by se obsahově neměla překrývat se skupinovými lekci. V neposlední řadě oceňovali i zapojení mužů do lekcí, které podle sociálních pracovníků může do jisté míry změnit dynamiku setkání, kterého se nejčastěji účastní ženy — klientky a sociální pracovnice.

7. DISKUZE

Jedním z často zmiňovaných bodů byla osobní motivace sociálních pracovníků naučit se metodám, které je samotné zkompetentňují k tomu, aby mohli rodiče efektivně podpořit v řešení výchovných problémů. Sociální pracovníci zastávají v celém procesu klíčovou roli. Jejich přístup, ale i kompetence nebo vzdělání je ve velké míře



tím, co předurčuje úspěšnost samotné implementace programu: Jsou to právě oni, kteří jsou školeni k práci se skupinami, kdo na základě poskytnutých metod dlouhodobě spolupracuje s rodiči. K tomu sociální pracovníci potřebují prostor a doložitelné účinné přístupy. Studie realizovaná na 70 britských sociálních pracovnících poukázala na nedostatečnou podporu sociálních pracovníků z hlediska tréninkových programů zaměřených na rozvíjení jejich kompetencí (Handley & Doyle, 2014). Ostatně i čeští sociální pracovníci v sérii 158 rozhovorů realizovaných v letech 2016 a 2017 identifikovali jako důležité zvyšovat prestiž sociální práce, a spolu s tím zmiňovali související potřebu vzdělávání v metodách a přístupech, které se ukazují jako efektivní (Vojtíšek, 2017). Právě sociální práce je zajímavým místem z hlediska setkávání teorie a praxe. Je prostorem pro to, aby jak praktičtí pracovníci, tak výzkumníci jakožto hodnotitelé projektů dohromady utvářeli teoretická východiska v kontextu praxe sociální práce (Gredig & Sommerfeld, 2008; Serbati, 2020).

Metodika vycházející z principu pozitivního rodičovství Dobrý začátek a Parenting for Lifelong Health sociálním pracovníkům poskytuje konkrétní nástroj k tomu, jak dopředu stanovených cílů spolu s rodiči dosáhnout. Sociální pracovníci ve fokusních skupinách oceňovali dlouhodobost a systematickosti přístupu, který umožňuje zaměřit se na konkrétní problémy. Ze zahraniční literatury vyplývá, že jsou to právě rodiny s nižším socioekonomickým statutem, které vyžadují dlouhodobější podporu, a kde je nutné věnovat pozornost zejména výchovným problémům, které rodiče sami vnímají jako spíše mírné (Leijten et al., 2013). I přes rozdílnou zkušenost s konkrétními rodinami, využitými metodami a relativně vysoké procento účastníků, kteří předčasně ukončili spolupráci (21 %), lze hodnotit podporu rodičovských dovedností jako úspěšnou v těch případech, kdy došlo alespoň k posunu postojů rodičů, a kde lze sledovat změny v chování dětí. Relevantní studie ukazují, že právě změna vnímání vlastních kompetencí k péči o dítě na straně rodičů jsou spolu s vnímanou užitečností rodičovského tréninku klíčovými faktory, které mají konkrétní dopady na změny v chování dětí (Graf et al., 2014). Podobně se zdá, že tréninky rodičovských kompetencí vedou k vyšší spokojenosti rodičů samotných (Löfgren et al., 2017). Randomizované experimentální studie ukazují, že skupinové rodičovské programy jsou úspěšné v pozitivních změnách přístupu rodičů k výchově a podobně i vzhledem ke snížení negativního chování dětí (Karjalainen et al., 2019).

Podle sociálních pracovníků jsou to spíše obecné principy vycházející z dlouhodobé spolupráce, které přispívají ke změnám ve výchovných postojích rodičů. Příkladem je aktivní zvědomování výchovných přístupů a konkrétních bodů, nad kterými rodiče obvykle nepřemýšlí, které může přispět ke změnám ve výchově. Podobně lze říci, že významnou roli může hrát i průběžné oceňování účastníků rodičovských setkání a zároveň vést ke snížení rezistence rodičů (Forrester et al. 2008; Holtrop et al., 2014). Právě pozitivní přístup, oceňování rodičů, je jedno z témat, které se ve výsledcích spolupráce mezi sociálními pracovníky a rodiči opakuje — a to jak v hodnocení rodičovských setkání nezávislými hodnotiteli, tak i v samotné reflexi sociálních pracovníků, kteří pozitivní zaměření programu oceňovali.

Z hlediska samotného průběhu spolupráce stojí za zmínku zejména vnímaná potřeba kontinuity — jako žádoucí se zdá spolupracovat v rámci dlouhodobých facilitátorských dvojic. Sociální pracovníci zároveň oceňovali genderovou různorodost — ukázalo se jako užitečné zapojit do práce s klienty i muže, kteří byli zastoupeni spíše

málo (ze 16 sociálních pracovníků byl pouze jeden muž). Důležitá byla i podpora a intervize mezi samotnými pracovníky – charakter práce může způsobovat zdání, že pokroky u rodičů jsou spíše menší. I vzhledem k roli sociálních pracovníků se do budoucna zdá důležité rozvíjet jejich facilitační dovednosti. Výsledky rozhovorů se 23 sociálními pracovníky, dobrovolníky, anebo i úvěrovými poradci pracujícími s lidmi s vážnými finančními problémy zároveň poukazují na to, že právě obtížná finanční situace rodin způsobuje jejich zdánlivou nehybnost, neschopnost změnit směr nebo ovlivnit svou situaci, nemožnost dostat se ze sociálních struktur a předchozího fungování (van der Schoor et al., 2021). Možná právě proto je jednou z klíčových výzev udržet sociální pracovníky dostatečně motivované, aby dokázali poskytnout rodinám komplexní a potřebnou podporu.

ZÁVĚR

Dlouhodobost a systematičnost projektu „Rodičovských skupin na podporu rodičovských dovedností“, který vychází z principů Dobrého začátku a Parenting for Lifelong Health, umožňuje sociálním pracovníkům úspěšně rozvíjet rodičovské dovednosti. Sociální pracovníci oceňují možnost věnovat se dlouhodobě tématu rodičovských dovedností a metodickou podporu, která je zkompetentňuje v práci s klienty. Právě pozitivní změny ve vnímání vlastní kompetence rodičů, tak i vnímání vlastní kompetence sociálních pracovníků jsou důležité i pro změnu chování dítěte. Zároveň se ukazuje jak důležitost dlouhodobé spolupráce s klienty ze socioekonomicky znevýhodněného prostředí, tak i role pozitivního oceňování, naslouchání a responzivity k přáním klientů. Pozitivní oceňování nebo naslouchání jsou faktory, ve kterých byli sociální pracovníci úspěšní. Neméně zajímavou je i samotná reflexe praktické spolupráce, ze které je zřejmé, že jako žádoucí se ukazuje utváření stabilních facilitačních dvojic.

Co se týče posunů v samotné výchovné praxi rodičů, nejčastěji jsou pozitivní změny patrné zejména v komunikaci: Rodiče změnili způsoby zadávání pokynů, které jsou častěji konkrétní a pro jejich děti snáze splnitelné. Rodičům se zároveň častěji dařilo aktivně trávit čas s dětmi a reagovat bez zvyšování hlasu. Sociální pracovníci uváděli, že zklidnění pozorovali jak u samotných rodičů, tak i u dětí. Nezáměrným přínosem setkávání se v rámci rodičovských skupin stalo i sdílení neuvědoměle častých výchovných problémů, o kterých se rodiče mohou domnívat, že jsou specifické pro jejich rodinu.

I přes množství faktorů, které zejména na straně práce se sociálními pracovníky vyžadují další pozornost, se v rámci projektu podařilo dosáhnout pozitivních změn a identifikovat faktory, které mohou do budoucna podpořit úspěšnou skupinovou práci s rodinami. Až do nedávné doby byl program SCHOLY EMPIRICA v České republice jediný evidence-based program na podporu rodičovských dovedností formou skupinových setkání (v roce 2021 MZ ČR začalo zavádět program Triple P). Odborná literatura i představené zkušenosti ze zavádění sociálními pracovníky v praxi jasně hovoří o potřebnosti zajištění dlouhodobosti a kontinuity práce s ohroženou rodinou. Tuto potřebu je možné z odborného hlediska (cf. Badová & Petrenko, 2020) naplnit zavedením preventivních programů podporujících rodičovské kompetence do systému ochrany ohrožených dětí v ČR.





REFERENCE

- BADOVÁ, Kamila, PETRENKO, Roman. Identifikace slabých míst a příležitostí pro zlepšení systému ochrany dětí ohrožených zneužíváním, týráním a zanedbáváním v České republice. *Nadace Sirius*, 2020.
- BRAUN, Virginia; CLARKE, Victoria. Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 2006, 3.2: 77–101.
- CENTER ON THE DEVELOPING CHILD (FIND): Filming Interactions to Nurture Development. Harvard University, 2022. Dostupné z: <https://developingchild.harvard.edu/innovation-application/innovation-in-action/find/>
- FORRESTER, Donald, et al. Communication skills in child protection: How do social workers talk to parents?. *Child & Family Social Work*, 2008, 13.1: 41–51.
- GRAF, Frederik A., et al. Improving parental competencies: Subjectively perceived usefulness of a parent training matters. *Journal of Child and Family Studies*, 2014, 23.1: 20–28.
- GREDIG, Daniel; SOMMERFELD, Peter. New proposals for generating and exploiting solution-oriented knowledge. *Research on Social Work Practice*, 2008, 18.4: 292–300.
- HANDLEY, Gill; DOYLE, Celia. Ascertaining the wishes and feelings of young children: social workers' perspectives on skills and training. *Child & Family Social Work*, 2014, 19.4: 443–454.
- HAVRDOVÁ, Egle, VYHNÁNKOVÁ Kateřina, Dobrý začátek ověřené postupy pro rodiče, Schola Empirica z.s., 2018, ISBN 978-08-905748-7-8.
- HOLTROP, Kendal; PARRA-CARDONA, J. Rubén; FORGATCH, Marion S. Examining the process of change in an evidence-based parent training intervention: A qualitative study grounded in the experiences of participants. *Prevention Science*, 2014, 15.5: 745–756.
- HUTCHINGS, Judy; WILLIAMS, Margiad. A Practitioner's Guide to Enhancing Parenting Skills Assessment, Analysis and Intervention. Routledge, 2019. ISBN 9781138560536.
- KARJALAINEN, Piia, et al. Group-based parenting program to improve parenting and children's behavioral problems in families using special services: A randomized controlled trial in a real-life setting. *Children and Youth Services Review*, 2019, 96: 420–429.
- KOUTNÁ, Martina et al. Rodičovské skupiny na podporu rodičovských dovedností. *Závěrečná evaluační zpráva*, 2022.
- LACHMAN, Jamie M.; HUTCHINGS, Judy. Parenting for Lifelong Health Programme for Young Children. *Parent handbook*, 2018. Retrieved from: https://www.who.int/docs/default-source/documents/child-maltreatment/plh-for-young-children-parent-handbook-fifth-edition-english-web.pdf?sfvrsn=e87bb8c4_2
- LEIJTEN, Patty, et al. Does socioeconomic status matter? A meta-analysis on parent training effectiveness for disruptive child behavior. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 2013, 42.3: 384–392.
- LÖFGREN, Hans O., et al. Effects of parent training programmes on parents' sense of competence in a general population sample. *Global Journal of Health Science*, 2017, 9.7: 24–34.
- MAZÁK, Jaromír, et al. Inovace sociálních služeb zaměřených na podporu rodičovských dovedností. *Závěrečná evaluační zpráva — kvantitativní evaluace dopadu*, 2020.
- PARKER, Andrew; TRITTER, Jonathan. Focus group method and methodology: current practice and recent debate. *International Journal of Research & Method in Education*, 2006, 29.1: 23–37.
- PINQUART, Martin. Associations of parenting styles and dimensions with academic achievement in children and adolescents: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 2016, 28.3: 475–493.
- PIQUERO, Alex R., et al. A meta-analysis update on the effects of early family/parent training programs on antisocial behavior

- and delinquency. *Journal of Experimental Criminology*, 2016, 12.2: 229–248.
- ROSSI, Peter H.; LIPSEY, Mark W.; HENRY, Gary T. *Evaluation: A systematic approach*. Sage publications, 2018.
- SERBATI, Sara. Filling the gap between theory and practice: Challenges from the evaluation of the child and family social work interventions and programmes. *European Journal of Social Work*, 2020, 23.2: 290–302.
- SMUTKOVÁ, Lucie; SLOVÁKOVÁ, Veronika. Podpora rodičovských kompetencí v kontextu nejlepšího zájmu dítěte. *Sborník textů z XVI. ročníku mezinárodní vědecké konference Hradecké dny sociální práce XVI*.
- VAN DER SCHOOR, Yke, et al. 'What's important to me is to get people moving.' Fostering social resilience in people with severe debt problems. *European Journal of Social Work*, 2021, 1–13.
- VOJTÍŠEK, Petr. Sociální pracovníci o profesionalizaci sociální práce v ČR. *Czech & Slovak Social Work/Sociální Práce/Sociálna Práca*, 2017, 17.6.
- WEBER, Linda, et al. Treatment of child externalizing behavior problems: a comprehensive review and meta-meta-analysis on effects of parent-based interventions on parental characteristics. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 2019, 28.8: 1025–1036.
- WORLD HEALTH ORGANIZATION (WHO). Parenting for Lifelong Health: A suite of parenting programmes to prevent violence, 2022. Dostupné z: <https://www.who.int/teams/social-determinants-of-health/parenting-for-lifelong-health>

Marek Pour

SCHOLA EMPIRICA, z.s.
 Blanická 25, 120 00 Praha
 and
 Department of Psychology
 Faculty of Social Studies, Masaryk University
 Joštova 218, 602 00 Brno
 ORCID ID: 0000-0001-5242-9704

Martina Koutná

SCHOLA EMPIRICA, z.s.
 Blanická 25, 120 00 Praha
 ORCID ID: 0000-0003-0933-7913

Egle Havrdová

SCHOLA EMPIRICA, z.s.
 Blanická 25, 120 00 Praha
 ORCID ID: 0000-0001-9785-0957

